

КОНСТРУКТИВНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ

Вірна Жанна

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна,

Virna.Zhanna@vnu.edu.ua

zhanna.virna@pucpr.br

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8134-2691>

Мета. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню конструктивної психології як науки про оптимальне функціонування, ефективне відтворення та інтегральний розвиток людини протягом життєвого циклу. Метою презентованого матеріалу є методологічне обґрунтування конструктивної психології як технології у функціональній структурі психологічної науки.

Методи. В основу покладено метод психологічного моделювання як теоретичне відтворення логіки розвитку конструктивної психології як технології перетворення психіки людини.

Результати. Теоретичне обґрунтування проблеми вміщує розгляд етапів становлення конструктивної психології та варіанти їх тлумачення. Починаючи з філософського напрямку конструктивізму та основних конструктивістських підходів (радикальний конструктивізм, соціальний конструктивізм, конструктивний альтернативізм), розглянуто базові розвивальні і гуманітарні позиції конструктивної психології, її структуру та основні функції та підкреслено її наукову перетворювальну інтенцію в дослідженні психіки людини. Запропоновано схему рівнів наукового знання психології та визначено технологічні знання конструктивної психології як гносеологічний продукт її рефлексивного функціонування. Наголошується, що у методологічній ситуації розвитку психології, конструктивній психології відводиться роль інтеграції знання про розвиток психіки людини. Зактуалізовано питання підготовки конструктивних психологів як фахівців прикладних галузей психології, що зможуть реалізувати теорію і практику самоуправління процесом життєдіяльності в соціально-прикладних сферах. Окреслено основні задачі діяльності конструктивного психолога, його методологічну базу і сфери застосування його професійних знань і умінь, вимоги до його особистості та ефективності діяльності.

Висновки. У висновках зазначено, що психологічна освіта із залученням конструктивної психології, дасть можливість удосконалити основні критерії та показники якості психологічної освіти.

Ключові слова: конструктивна психологія, конструктивний / деструктивний розвиток психіки, технологічні знання, психотехнології, конструктивний психолог.

Zhanna Virna. Constructive psychology as a technology for human psyche transformation.

Purpose. The article is devoted to the constructive psychology theoretical justification as a science of optimal functioning, effective reproduction and integral development of a person during the life. The purpose of the theoretical review is the methodological substantiation of constructive psychology as a technology in the psychological science functional structure.

Methods. The basis is the method of psychological modeling as a theoretical reproduction of the logic of the constructive psychology development as a human psyche transforming technology.

Results. The theoretical justification of the problem includes consideration of the constructive psychology formation stages and options for their interpretation. An overview of the philosophical direction of constructivism and the main constructivist approaches (radical constructivism, social constructivism, constructive alternativeism) is carried out. Based on these approaches, the basic developmental and humanitarian positions of constructive psychology, its structure and main functions are described, and its scientific transformative intent in the study of the human psyche is emphasized. A scientific knowledge levels scheme of psychology is proposed and technological knowledge of constructive psychology is defined as an epistemological product of its reflexive functioning. In the methodological situation of psychology development, constructive psychology is assigned the role of integrating knowledge about the development of the human psyche. The issue of training constructive psychologists as specialists in applied fields of psychology, who will be able to implement the theory and practice of self-management in social and applied spheres, has been updated. The main tasks of the constructive psychologist, his methodological base and areas of application of his professional knowledge and skills, requirements for his personality and efficiency of activity are outlined.

Conclusions. Psychological education with the involvement of constructive psychology will provide an opportunity to improve the psychological education main criteria and indicators of the quality.

Key words: constructive psychology, constructive / destructive psyche development, technological knowledge, psychotechnologies, constructive psychologist.

Вступ. Основою розвитку науки є розуміння методології її наукових шкіл, що є вкрай важливим не тільки для фахівців-теоретиків, але й фахівців, які впроваджують технології психологічного впливу. Йдеться про те, що теоретичні психологи за рахунок величезного аналізу постульованих концепцій і теорій,

зазвичай повністю відповідають за науковість психологічного знання, а у практикуючих психологів-початківців можемо спостерігати, якщо можна так сказати, «приховану область теорії», яка блокує методологічну рефлексію фахівця та сприяє розповсюдженню різноманітних методологічних непорозумінь (переважно йдеться про консолідацію психолога з однією з проблемних інстанцій клієнта, яка потребує допомоги в даний момент, але при цьому у неї немає солідарності із перспективами людини). Загалом говорячи про перспективи, йдеться про проектування і конструювання тих життєдіяльних умов, які забезпечували б збалансоване функціонування психічних новоутворень.

Також психологія, яка за останні сорок років стала визнаною областю досліджень, все ж таки ще знаходиться у постійному пошуку єдиної методології. На даний час у вітчизняній психології спостерігаємо достатню кількість незалежних психологічних досліджень і практик, що підтверджено систематичними досягненнями окремих науковців або їх наукових шкіл. Проте, на фоні аналізу підготовки психологів у різноманітні їх професійних компетентностей, постає парадоксальний факт неузгодженості методологічного знання фахівця та його рефлексивної свідомості як практика чи то як дослідника. Для з'ясування причини цього парадоксального факту, потрібно провести аналіз «методологічної орієнтації» психологічної науки, у її конструктивних ознаках наукового статусу і респектабельності. Це видається споконвічним питанням, яке вирішує психологічна наука. Пропонуємо такий варіант.

Метою презентованого матеріалу є методологічне обґрунтування конструктивної психології як технології у функціональній структурі психологічної науки.

Методи та процедура дослідження. В основу покладено метод психологічного моделювання як теоретичне відтворення логіки розвитку конструктивної психології як технології перетворення психіки людини.

Обговорення результатів. Конструктивна психологія вже давно отримала статус прикладної галузі, основним призначенням якої є впровадження комплексних досліджень і психотехнологій в області психорегуляції і психічного розвитку людини. Але етапи її історичного становлення демонструють різні варіації її тлумачення.

Відразу зазначимо, що в філософії науки виокремлено напрямок конструктивізм, що базується на ідеї активності суб'єкта в побудові уявлення про оточуючий світ, тобто це підхід конструювання моделей світу та їх інтерпретацій (Construtivismo, 2022).

На сучасному етапі розвитку науки більше йдеться про конструктивістські підходи, ніж про конструктивізм, в силу того, що в психології зустрічаємо широкий спектр наукових позицій, які «в деяких випадках можуть об'єднувати необ'єднані теоретичні положення» (Raskin&Bridges, 2002 ; 3), але, на сьогодні, чітко заявили про себе радикальний конструктивізм, соціальний конструктивізм та конструктивний альтернативізм (теорія особистісних конструктів). Так радикальний конструктивізм, представлений теоріями Є. фон Глазерсфельда та У. Матурані, переконує, що абсолютно будь-яке знання не просто набувається або засвоюється, але й активно конструюється суб'єктом пізнання з метою його адаптації (Glaserfeld, 1984; Maturana, 1992), а також що процес пізнання є продуктом біологічної еволюції, а будь-яка дія є пізнанням, так само як будь-яке пізнання є дією (Varela, 1991). В соціальному конструктивізмі заявлено, що особистість, яка конструює своє розуміння світу, в свою чергу, конструюється суспільством, в якому вона розвивається, мовою і культурним контекстом розвитку, а діалогічність соціального взаємообміну є основним критерієм правдивості і корисності (Gergen, 1994). Щодо конструктивного альтернативізму, то його засновник Дж. Келлі постулює, що особистість організовує й впорядковує свій суб'єктивний досвід з опорою на індивідуальну систему біполярних шкал («конструктів»), які складаються й поточнюються протягом усього життя та виконують функцію передбачення: чим більше таких шкал, тим особистість є когнітивно складною, і тим самим вона може більше запропонувати варіантів осмислення реальності (International, 2003). Загалом, термін «конструктивний альтернативізм» підкреслює, що існує ймовірно багато альтернативних варіантів трактування подій в оточуючому світі як різними людьми, так й однією й тією ж самою людиною.

Презентовані конструктивістські підходи складають основу когнітивної психології, яка оформлена у самостійну когнітивну науку із усіма новими прикладними відгалуженням, як-от конекціонізм, нейроконструктивізм тощо. Говорячи про конструктивну науку в

класичному розумінні, маємо на увазі напрямок самостійної перетворювальної науки, яка має досить специфічні функції. Про таку психологію вперше згадує В. Дільтей, який конструктивно називає пояснювальну психологію, в якій теорія психіки конструювалась дослідником як складна система, що складається з найпростіших елементів. На його думку, саме пояснювальна психологія протистоїть описовій психології (Вільгельм, 2011). К. Левін, виокремивши стадії історичного розвитку науки, поряд із спекулятивною, дескриптивною, виокремлює й конструктивну. І тут він конструктивною психологією називає психологію, який притаманні закони розвитку і функціонування психіки, де прерогатива надавалась пізнавальним та природничо-науковим позиціям (Столяренко, 2012). З огляду на напрацювання Є. Головахи, сучасне визначення конструктивної психології звучить так: це теорія і методи створення (проектування, конструювання) принципово нових психічних явищ (як механізмів відображення світу і регуляції діяльності) на основі необмежених можливостей удосконалення людини в процесі прогресивного розвитку суспільства (Конструктивна, 2002). Конструктивний підхід пропонує способи бачення світу та розуміння того, як ми, як люди, можемо зрозуміти світ і взаємодіяти з ним (Pavlović, 2021; O'Riordan & Palmer, 2021), що підтверджено у прикладних напрацюваннях конструктивної психотерапії, яка набирає обертів використання (Castanon, 2005).

Загалом сучасна конструктивна психологія базується на розвивальних та гуманітарних позиціях. Цьому сприяли, що найменше, такі дві обставини. По-перше, усвідомлення того факту, що психіку можна і потрібно не тільки пояснити, але й свідомо розвивати, не пускаючи її на вільний (стихийний) хід. По-друге, загальний поворот науки до людини, характерний нашому часу, вимагає звернення до самої людини, тому психологічне знання повинно бути екзистенціально значущим, доступним, привабливим і перспективним. Тому Д. Ларін, вивчаючи смисли професії психолога, зазначає, що смисл професійної діяльності відіграє ключову роль у побудові «Я-концепції» практичних психологів з позицій осмисленості та вирішення екзистенційних питань (Ларін, 2019). Детально діалог конструктивної та екзистенціальної психології описано у сучасних працях американських вчених (Chávez et. all., 2019; Hoffman, 2019). Перші напрацювання з конструктивної

психології переважно зосереджені в галузі інженерної психології, де переважно досліджувалися норми поведінки і самоуправління психічним станом операторів, які з великим успіхом використовуються в програмах інтегрального розвитку та ефективного відтворення людини як психотехнічні засоби розвитку самосвідомості.

На сучасному етапі конструктивна психологія є професійною формою психологічної свідомості, адже вона вивчає як виникає нове (нові елементи психічної культури) в психіці людини (Pavlovic, 2018).

Напевно найкращим варіантом того як відбувається розвиток людини є пояснення «соціальної ситуації» та «зони найближчого розвитку» дитини, презентоване ще Л. Виготським у його культурно-історичної психології, яка склала основу різноманітних освітніх практик (Столяренко, 2012). Також Ж. Піаже, розглядаючи розвиток інтелекту дитини, резюмує, що когнітивний розвиток є постійною реорганізацією психічних процесів, яка зумовлена як біологічним дозріванням, так й досвідом, який дитина отримує в процесі взаємодії із середовищем (Столяренко, 2012). Але є нюанси, які потребують свого додаткового розгляду.

Будь-яка наука, і психологія зокрема, має свою структуру і свої функції. Тобто науку можна розглядати на рівні особливого категоріального відношення між суб'єктом і об'єктом як продуктивний процес їх специфічної взаємодії, зумовленої способами діяльності суб'єкта. В залежності від внутрішньої необхідності суб'єкта науки даний процес взаємодії має характер *пізнання* або *перетворення* об'єкта науки. Тобто йдеться про розуміння психологом того як він використовує власні онтологічні картини світу в якості організації наукового психологічного світогляду.

Класичне розуміння процесу наукового пізнання полягає в тому, що *суб'єкт пізнає об'єкт науки*. А в процесі перетворення *об'єкт перетворюється суб'єктом науки*. Особливо процес перетворення набуває свого значення для психологічного знання, адже онтологічний продукт перетворення в науці реалізується зміною стану об'єкту науки або у напрямку його розвитку, підвищення рівня організації, посилення інтегративних, неентропійних тенденцій, або у напрямку руйнування, зниження організації, посилення дезінтегративних, ентропійних тенденцій. У будь-якому випадку, як результат отримуємо гносеологічний продукт як технологічні знання,

методологія яких відображає одну з двох функцій науки – конструктивну або деструктивну. Найкращим прикладом того як це відбувається, можна вважати роботу С. Яланської та В. Моляко щодо протистояння конструктивного і деструктивного у розгляді толерантності та людської дурості і заздрощів (Яланська&Моляко, 2018). Отже аксіоматичного значення набуває положення, що перетворення психіки може здійснюватися у двох протилежних напрямках – розвитку й руйнування: технологію розвитку психіки забезпечує конструктивна психологія; відповідно деструктивна психологія продукує технологію руйнування психіки. Тому є усі підстави визначити конструктивну психологію як науку про суть, цінності та способи розвитку психіки, задачею якої є засвоєння, створення та застосування психічних культур (Конструктивна, 2002). Тобто мовиться про наукову перетворювальну психологію. В чому її відмінність загалом від психології, яка у класичних підручниках визначається як наука і система знань про закономірності, механізми, психічні факти і явища в житті людини (Максименко, 2006). Спробуємо окреслити основні фрагменти такої відмінності.

Специфіка психологічного знання полягає в тому, що перетворення об'єкту психології досягається за умови функціонального задіяння рефлексії та реорганізації способів наукової діяльності. Тому в методології психології, окрім пізнавальної і перетворювальної, обов'язково включають ще одну функцію – рефлексивну. Гносеологічний продукт конструктивної психології в межах її функціональних характеристик повинен складатися з теорії об'єкта науки, методології науки та технології перетворення об'єкта науки. Схематично рівні наукового знання можна представити у відповідності до кожної функції психологічної науки (рис. 1).

Рис. 1. Схема рівнів наукового знання психології

У запропонованій схемі теорія психіки є базовою основою психологічної науки, адже теорія дає не тільки знання, вона дає можливість повного використання розумової діяльності суб'єкта. Теорія, виконуючи свою пізнавальну функцію, фактично є енграмою (відображення статичної структури об'єкта) (Josselyn, 2020), яка складається з постійних рис об'єкту пізнання. Тому, коли говоримо про класичне визначення психології як науки про сутність психічного відображення, то цим визначається пізнавальна функція психології і відповідно є усі підстави репрезентувати її як пізнавальну психологію. Мусимо зазначити, що теорія може функціонувати як програма, яка забезпечує концепції та форми розуміння, але її використання в дослідницькому досвіді є тим, що змушує її створювати формат дослідження та водночас заново винаходити себе у новому локусі психологічного досвіду. Тобто теорія завжди потребує стратегії, ініціативи, винахідливості, і, навіть творчості, і цю функцію бере на себе метод. «Метод, породжений теорією, відроджує саму теорію» (Morin&Cuirana, 2003 ; 23). Таким чином у комплексній перспективі, метод психології є формою (стилем) мислення. У цьому сенсі метод створює власну стратегію, яка невіддільна від винахідницької участі тих (дослідників), хто її розробляє. Саме дослідники на шляху реалізації метода, повинні методологічно перевірити генеративні принципи реалізації того чи іншого методу. Таким чином, метод є центральним і життєво важливим, коли

активно визнається присутністю суб'єкта, який докладає зусиль для наукового відкриття. В цьому й проявляється рефлексивна функція психологічної науки, що дає можливість говорити про її методологію як вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Щодо рефлексивної функції наукового знання, то основне її завдання полягає в оцінці способів і результатів аналізу в ході теоретичного мислення, а «... методологічна рефлексія розглядає отримане знання як цілісну систему, що входить у макросистему загальнонаукового знання і розвивається в ній. Цей вид наукової рефлексії націлений на такі об'єкти, як теорія, концепція, система методів, дослідницька програма тощо» (Данильян&Дзьобань, 2019 ; 148). В контексті розвитку психологічної науки, її рефлексивна функція є базовою у створенні наукового інтересу до нових відкриттів і узагальнень.

Тому є усі підстави вважати, що саме перетворювальна функція, яка послідовно слідує за рефлексивними інтенціями розвитку психологічного знання, бере на себе роль експериментальної верифікації та теоретичної адекватизації нових форм винаходів (теорій, концепцій, напрямків тощо) та апробації різноманітних терапевтичних і розвивальних ефектів. Ці перетворення покликана реалізовувати конструктивна психологія, яка фактично є наукою про оптимальне функціонування, ефективне відтворення та інтегральний розвиток людини протягом життєвого циклу. Це самостійна наука, продуктом якої психотехнології інтегрального розвитку людини (проекування картин світу, ціннісних орієнтацій, способів діяльності та життєдіяльності тощо). В просторі історичного становлення конструктивної психології можна виокремити методологічний синтез таких чотирьох типів емпіричного і теоретичного психологічного знання, а саме езотеричної психології, житейської психології, психіатрії та наукової психології, - ці спеціалізовані типи психологічного знання обслуговують основні побутові процеси людини – процеси розвитку, функціонування і відтворення, а також є формою емпірико-інтуїтивного знання. Тобто конструктивну психологію можна вважати п'ятим типом психологічного синтетичного знання, яка організована по принципу еволюційної спіралі (багаторівнева спектральна психологія). Необхідність в конструктивній психології полягає в тому, що в існуючих умовах та ж сама езотерична психологія не призводить до інтегрального розвитку, а швидше до штучного психозу; побутова психологія не

забезпечує оптимального функціонування; а реальна психіатрія не завжди веде до ефективного відновлення. Тому у новій методологічній ситуації виникнення конструктивної психології є усі шанси отримання цілісної (інтегральної) теорії розвитку психіки в онтогенезі людини. З власних переконань, що основні функція психіки людини полягає в регуляції процесу життєдіяльності як процесу взаємодії людини із світом протягом життєвого циклу, нами розроблено авторський курс «Конструктивна психологія життя», який присвячений розгляду і систематизації теоретичних знань щодо характеристик та закономірностей психічного відображення і регуляції життєвого континууму людини в сучасному суспільстві та набуттю практичних вмінь щодо використання методів конструювання (проектування) психологічних новоутворень на основі необхідних можливостей удосконалення людини в процесі розвитку (Конструктивна, 2021). Отже, розвиток людини як суб'єкта своєї життєдіяльності є інтегральним розвитком, а засобом такого розвитку є практика самоуправління процесом життєдіяльності, що нами неодноразово підкреслювалося в персональних публікаціях і колективних монографіях, присвячених конструктивному самозбереженню особистості в життєвому і професійному просторі реалізації (Психологія, 2015; Вірна, 2017).

На часі актуальним постає питання щодо підготовки фахівців – конструктивних психологів, - які будуть підготовленими і спроможними реалізувати теорію і практику самоуправління процесом життєдіяльності, засвоєння і прогнозування оптимальних режимів функціонування психіки з поступовою структурною інтеграцією, і, головне виступати центральною фігурою трансформації конструктивного психологічного досвіду в соціально-прикладних галузях психології. Це фактично є питання, з якого ми розпочинали обґрунтування актуальності презентованого дослідження. Тому спробуємо розібратися.

Серед усіх професійних ролей, які виконує психолог (дослідник, прикладний психолог, практичний психолог, викладач), *конструктивний психолог* належить до прикладного психолога, *основними задачами* діяльності якого є застосування психологічних закономірностей для розвитку і успішного функціонування тієї чи іншої сфери соціальних відносин, а також оволодіння законами функціонування психіки в певній суспільно-соціальній діяльності;

Його методологічною базою є проектування середовища життєдіяльності на основі психологічних принципів, психодіагностики, психологічного навчання та соціально-організаційного навчання; до його *необхідних знань* відносяться знання відповідних галузей наукової психології, навички математичного і наукового моделювання, проектування, дослідження, знання психотехнік діагностичного і навчального характеру; серед *вимог до особистості* такого фахівця виокремлюють гнучкість і гостроту розуму, спостережливість, комунікабельність, відкритість, схильність до співпраці, розвинуті аналітичні здібності та рефлексивні здібності; що стосується *сфер застосування його професійних знань і умінь*, то переважно це стосується сфери виробництва та різноманітних соціальних і навчальних інституцій (навчальні заклади, кадрові агентства, центри зайнятості, центри профорієнтації, установи правоохоронних органів, служби безпеки, збройних сил, прикордонної і митної служби) та галузі бізнесу (менеджмент, маркетинг, реклама, PR).

Щодо критеріїв ефективності діяльності конструктивного психолога, то виходячи з реалій воєнного сьогодення, такий критерій як ефективна діяльність людини в певній сфері соціального життя, є визначальним у проектуванні життєвої і соціально-професійної реалізації не тільки в умовах воєнних дій, але й післявоєнний період. І, успішність цього багато в чому залежить від професійної підготовленості конструктивного психолога в тій чи іншій прикладній галузі, як-от юридичний (кримінальний) психолог, організаційний психолог, соціальний психолог, медичний (клінічний) психолог тощо.

Загалом слід пам'ятати, що в індивідуальному професійному досвіді психолога, повинні знаходити своє відображення як теоретичні і методологічні принципи тих напрямків психології, до яких належить фахівець, так його індивідуально-психологічні особливості. Завдяки поступовому закріпленню набутих теоретичних знань в процесі навчання, а також завдяки розгортанню власної траєкторії професійної реалізації психолога, виникають нові підходи, авторські концепції і методики роботи.

Висновки і перспективи. Завершальним акордом презентованого дослідження є наше глибоке переконання, що психологічна освіта із залученням конструктивної психології, дасть

можливість по-новому подивитися, і, звичайно ж переглянути основні критерії та показники якості психологічної освіти (із світового досвіду підготовки психологів – немає такого рівня «бакалавр психології»), а відповідно й зацікавленість суспільства в таких фахівцях.

Подяки.

Подяка Папському католицькому університету Парани (PUCPR) (м. Курітіба, Бразилія) за сприяння у реалізації дослідження.

Література:

1. Вільгельм Дільтей і філософія «духовно-наукового» знання (2011). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т.
2. Вірна, Ж.П. (2021). *Конструктивна психологія життя: силабус навчальної дисципліни підготовки доктора філософії*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19658/3/konstrukt_psychol.pdf
3. Вірна, Ж.П. (Ред.). (2015). *Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості*. Луцьк : Вежа-Друк.
4. Вірна, Ж.П. (2017). Психологічні координати конструктивного самозбереження особистості. *Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць*, 1, 35-40.
5. Данильян, О.Г., Дзьобань, О.П. (2019). *Методологія наукових досліджень*. Харків : Право.
6. *Конструктивна психологія і професіоналізація особистості : матеріали міжрегіонального наукового семінару* (2002). Луцьк.
7. Ларін, Д. (2019). *Смисли професії майбутніх психологів*. Київ : Глобус.
8. Максименко, С.Д. (2006). *Гене́за здійснення особистості*. Київ : Изд-во ООО «КММ».
9. Столяренко, О.Б. (2012). *Психологія особистості*. Київ : Центр учбової літератури.
10. Яланська, С., Моляко, В. (2018). *Психологія протистояння конструктивного та деструктивного*. Полтава : Видавництво «Сімон».
11. Castanon, G.A. (2005). Construtivismo e terapia cognitiva: questões epistemológicas. *Revista Brasileira de Terapia Cognitiva*, 1(2), 31-42. http://pepsic.bvsalud.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1808-56872005000200004&lng=pt&nrm=iso
12. *Construtivismo crítico: uma filosofia da tecnologia* (2022). São Paulo: Associação Filosófica Scientiae Studia. <https://www.scientiaestudia.org.br/publicacoes/colecao/resenhas/amostra-construtivismo-critico-feenberg-2022.pdf>
13. Chávez, T. A., Givens, J., Lemberger-Truelove, M. E., Lemberger-Truelove, T. & Palacios, A. F. (2019). Dialogical Meaning and Justice for Constructivist and Existential Psychologies. *Journal of Constructivist Psychology*, 32(2), 138-147. <https://doi.org/10.1080/10720537.2018.1461718>
14. Gergen, K.J. (1994). *Realities and relationships, Soundings in social construction*. Cambridge. MA: Harvard University Press.
15. Glasersfeld, E. (1984). An introduction to radical constructivism. *The invented reality*. (p. 17–40). New York : Norton,
16. Hoffman, L. (2019). Existential and Constructivist Psychology: A Developing Dialogue. *Journal of Constructivist Psychology*, 32(2), 105-107. <https://doi.org/10.1080/10720537.2018.1461721>

17. Fransella, F. (Eds.). (2003). *International handbook of personal construct psychology*. UK: John Wiley&Sons, Ltd. URL: <https://www.al-edu.com/wp-content/uploads/2014/05/Fransella-ed-International-Handbook-of-Personal-Construct-Psychology.pdf>
18. Jackson, R.E. (2013). Evolutionary Constructivist Psychology. *Journal of Constructivist Psychology*, 26(3), 187-193. <https://doi.org/10.1080/10720537.2013.787325>
19. Josselyn, S.A., Tonegawa, S. (2020). Memory engrams: Recalling the past and imagining the future. *Science*, 3, 367-374 <https://doi.org/10.1126/science.aaw4325>
20. Maturana, H.R., Varela, F.J. (1992). *The Tree of Knowledge*. Boston: Shambhala.
21. Morin, E., Ciurana, E-R., Motta, R.D. (2003). *Educar na Era Planetária: O pensamento complexo como método de aprendizagem no erro e na incerteza humana*. São Paulo: Cortez Editora.
22. O'Riordan, S., & Palmer, S. (Eds.). (2021). *Introduction to Coaching Psychology* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315222981>
23. Pavlovic, J. (2018). Embracing Innovation: New Voices in Constructivist Psychology. *Journal of Constructivist Psychology*, 31(2), 117-117. <https://doi.org/10.1080/10720537.2016.1271378>
24. Pavlović, J. (2021). Team Coaching Psychology: Toward an Integration of Constructivist Approaches. *Journal of Constructivist Psychology*, 34(4), 450-462. <https://doi.org/10.1080/10720537.2019.1700856>
25. Raskin, J.D. (2002). Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social constructionism. *Studies in Meaning: Exploring Constructivist Psychology*. (pp. 1–25). New York, NY: Pace University Press.
26. Varela, F.J., Thompson, E., Rosch, E. (1991). *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge, MA: MIT Press.

References

1. *Vilhelm Diltei i filosofija «dukhovno-naukovoho» znannia [Wilhelm Dilthey and the philosophy of "spiritual-scientific" knowledge]*. (2011). Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t. [in Ukrainian].
2. Virna, Zh.P. (2021). *Konstruktivna psykholohiia zhyttia: sylabus navchalnoi dystsypliny pidhotovky doktora filosofii [Constructive psychology of life: the syllabus of the educational discipline for the preparation of the doctor of philosophy]*. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19658/3/konstrukt_psyhol.pdf [in Ukrainian].
3. Virna, Zh.P. (Eds.). (2015). *Psykholohiia profesiinoi bezpeky: tekhnolohii konstruktivnoho samozberezhennia osobystosti [Psychology of professional safety: technologies of constructive self-preservation of the individual]*. Lutsk : Vezha-Druk. [in Ukrainian].
4. Virna, Zh.P. (2017). *Psykholohichni koordynaty konstruktivnoho samozberezhennia osobystosti [Psychological coordinates of constructive self-preservation of the individual]*. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho nats. un-tu im. V.O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University. University named after V.O. Sukhomlynskyi. Psychological sciences*, 1, 35-40. [in Ukrainian].
5. Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2019). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of scientific research]*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
6. *Konstruktivna psihologiya i profesionalizatsiya osobystosti : materiali mizhregionalnogo naukovo seminaru [Constructive psychology and professionalization of specialness : materials of the interregional scientific seminar]*. (2002). Lutsk[in Ukrainian].
7. Larin, D. (2019). *Smisli profesiyi maybutnih psihologiv [Meanings of the profession of future psychologists]*. Kiyiv : Globus. [in Ukrainian].
8. Maksimenko, S.D. (2006). *Geneza zdiysnennya osobystosti [The genesis of personality realization]*. Kiyiv : Izd-vo OOO «KMM» [in Ukrainian].
9. Stoliarenko, O.B. (2012). *Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

10. Ialanska, S., Moliako, V. (2018). *Psykholojiia protystoiannia konstruktyvnoho ta destruktyvnoho [The psychology of confrontation between constructive and destructive]*. Poltava : Vydavnytstvo «Simon». [in Ukrainian].
11. Castanon, G.A. (2005). Construtivismo e terapia cognitiva: questões epistemológicas [Constructivism and cognitive therapy: epistemological issues.]. *Revista Brasileira de Terapia Cognitiva – Brazilian Journal of Cognitive Therapy*, 1(2), 31-42. http://pepsic.bvsalud.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1808-56872005000200004&lng=pt&nrm=iso [in Portuguese].
12. *Construtivismo crítico: uma filosofia da tecnologia [Critical constructivism: a philosophy of technology]*. (2022). São Paulo: Associação Filosófica Scientiae Studia. <https://www.scientiaestudia.org.br/publicacoes/colecao/resenhas/amostra-construtivismo-critico-feenberg-2022.pdf> [in Portuguese].
13. Chávez, T. A., Givens, J., Lemberger-Truelove, M. E., Lemberger-Truelove, T. & Palacios, A. F. (2019). Dialogical Meaning and Justice for Constructivist and Existential Psychologies. *Journal of Constructivist Psychology*, 32(2), 138-147. <https://doi.org/10.1080/10720537.2018.1461718>
14. Gergen, K.J. (1994). *Realities and relationships, Soundings in social construction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
15. Glasersfeld, E. (1984). An introduction to radical constructivism. *The invented reality*. (p. 17–40). New York : Norton,
16. Hoffman, L. (2019). Existential and Constructivist Psychology: A Developing Dialogue. *Journal of Constructivist Psychology*, 32(2), 105-107. <https://doi.org/10.1080/10720537.2018.1461721>
17. Fransella, F. (Eds.). (2003). *International handbook of personal construct psychology*. UK: John Wiley&Sons, Ltd. URL: <https://www.al-edu.com/wp-content/uploads/2014/05/Fransella-ed-International-Handbook-of-Personal-Construct-Psychology.pdf>
18. Jackson, R.E. (2013). Evolutionary Constructivist Psychology. *Journal of Constructivist Psychology*, 26(3), 187-193. <https://doi.org/10.1080/10720537.2013.787325>
19. Josselyn, S.A., Tonegawa, S. (2020). Memory engrams: Recalling the past and imagining the future. *Science*, 3, 367-374 <https://doi.org/10.1126/science.aaw4325>
20. Maturana, H.R., Varela, F.J. (1992). *The Tree of Knowledge*. Boston: Shambhala.
21. Morin, E., Ciurana, E-R., Motta, R.D. (2003). *Educar na Era Planetária: O pensamento complexo como método de aprendizagem no erro e na incerteza humana [Educating in the Planetary Age: Complex thinking as a learning method in human error and uncertainty]*. São Paulo: Cortez Editora [in Portuguese].
22. O'Riordan, S., & Palmer, S. (Eds.). (2021). *Introduction to Coaching Psychology* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315222981>
23. Pavlovic, J. (2018). Embracing Innovation: New Voices in Constructivist Psychology. *Journal of Constructivist Psychology*, 31(2), 117-117. <https://doi.org/10.1080/10720537.2016.1271378>
24. Pavlović, J. (2021). Team Coaching Psychology: Toward an Integration of Constructivist Approaches. *Journal of Constructivist Psychology*, 34(4), 450-462. <https://doi.org/10.1080/10720537.2019.1700856>
25. Raskin, J.D. (2002). Constructivism in psychology: Personal construct psychology, radical constructivism, and social constructionism. *Studies in Meaning: Exploring Constructivist Psychology*. (pp. 1–25). New York, NY: Pace University Press.
26. Varela, F.J., Thompson, E., Rosch, E. (1991). *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge, MA: MIT Press.

Received: 20.04.2023

Accepted: 17.05.2023